

ADABIYOTSHUNOSLIK ILMIDA BADIY TAFAKKUR HODISASI VA UNI TADQIQ ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Aliyeva Xurliman Raxmanbergenovna
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunoslik ilmida badiiy tafakkur tushunchasining nazariy-metodologik asoslari, uning shakllanish va namoyon bo'lish qonuniyatlari tahlil qilinadi. Muallif badiiy tafakkurning ilmiy va mantiqiy tafakkurdan farqli jihatlari, uning asar strukturasidagi (syujet, kompozitsiya, obrazlar tizimi) estetik o'rnini ko'rsatib bergan. Maqolada zamonaviy adabiyotshunoslikdagi ilg'or konseptual qarashlar umumiyashtirilib, badiiy tafakkurni tadqiq etishning zamonaviy usullari va tamoyillari ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: adabiyotshunoslik, badiiy tafakkur, poetika, estetik idrok, psixologizm, syujet, kompozitsiya, muallif konsepsiyasi, badiiy olam.

Adabiyotshunoslik ilmining markaziy muammolaridan biri — bu badiiy asarning yaratilish mexanizmi va unda insoniy munosabatlarning aks etish qonuniyatlarini o'rganishdir. Badiiy asar — bu oddiy hayotiy voqealarning nusxasi emas, balki ijodkor ongida qayta ishlangan, ma'lum bir estetik ideal nuqtai nazaridan baholangan va yangidan kashf etilgan olamdir. Ushbu murakkab ruhiy-intellektual jarayon adabiyotshunoslikda **badiiy tafakkur** tushunchasi bilan ifodalanadi.

Badiiy tafakkurni tadqiq etish — adabiy asarning ichki mantiqini, muallifning dunyoqarash konsepsiyasini hamda davrning ma'naviy-estetik tamoyillarini anglashning kalitidir. So'nggi yillarda adabiyotshunoslikda badiiy tafakkur poetikasini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi, chunki bu yondashuv asarni shakl va mazmun yaxlitligida kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

Badiiy tafakkur — borliqni obrazlar, ramzlar, his-tuygʻular va ruhiy kechinmalar vositasida idrok etish hamda qayta yaratish shaklidir. Ilmiy tafakkur voqelikni tushunchalar, qonuniyatlar va abstrakt formulalar orqali aks ettirsa, badiiy tafakkur konkret-aniiq va aniiq-hissiiy obrazlarda namoyon boʻladi^[1].

TAFAKKUR SHAKLLARI VA UNING XUSUSIYATLARI

ILMIY TAFAKKUR	BADIIY TAFAKKUR
<ul style="list-style-type: none"> • Tushuncha va mantiqqa tayanadi • Tushuncha va mantiqqa tayanadi • Tushuncha va mantiqqa tayanadi 	<ul style="list-style-type: none"> • Obraz va ramzlarga tayanadi • Obraz va ramzlarga tayanadi • Estetik qadriyat yaratadi

Badiiy tafakkurning asosiiy belgisi — uning **subyektiv va estetik** xarakterga ega ekanligidir. Ijodkor hayotiiy materialni tanlab olish va unga ishlov berish jarayonida oʻzining ichki dunyosi, ruhiy holati va estetik idealiga tayanadi.

Badiiy tafakkur asarning barcha qatlamlarida muayyan usullar orqali boʻy koʻrsatadi. Adabiiyotshunoslikda uni tadqiq etishda quyidagi poetik unsurlarga alohida eʻtibor qaratiladi:

1. **Syujet va kompozitsiya qurilishi:** Voqealarning xronologik yoki assotsiatiiv joylashishi ijodkor tafakkurining erkinlik darajasini va gʻoyaviy niyatini ochib beradi.
2. **Psixologik tahlil (Psixologizm):** Qahramonning ichki monologi, ruhiy tolgʻanishlari va tush tasvirlari badiiy tafakkurning teranligini taʻminlaydi [2].

3. **Ramz va majozlar (Simvolizm):** Borliqni ramzlar vositasida idrok etish badiiy tafakkurning ko'p qatlamli (maddiy va ruhiy) bo'lishiga xizmat qiladi.

Adabiyotshunos olim D. Quronov ta'kidlaganidek, badiiy tafakkur asar matnida shunchaki g'oya sifatida emas, balki shakl va mazmunning o'zaro mutanosib estetik tizimi sifatida moddiylashadi [3].

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy tafakkurni o'rganishda quyidagi ilmiy metodlardan keng foydalaniladi:

- **Germentik va interpretatsion tahlil:** Matn osti ma'nolarini (podtekst) va muallifning yashirin estetik niyatini tahlil qilish.
- **Tarixiy-qiyosiy metod:** Muayyan davr yoki turli adabiyotlardagi badiiy tafakkur evolyutsiyasini solishtirib o'rganish.
- **Psixanalitik va strukturaviy yondashuv:** Asardagi ruhiy jarayonlar va matn strukturasi o'zaro bog'liqligini aniqlash.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotshunoslik ilmida badiiy tafakkurni tadqiq etish asarning haqiqiy estetik va ma'naviy qiymatini belgilashda muhim o'rin tutadi. Badiiy tafakkur ijodkorning dunyo bilan muloqot qilish usuli bo'lib, uning poetik tahlili orqali adabiy jarayondagi o'zgarishlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ko'lami aniqlanadi. Zamonaviy adabiyotshunoslik badiiy tafakkurni dinamik va uzluksiz rivojlanib boruvchi murakkab estetik tizim sifatida tadqiq etishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Karimov, N.** *Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti va badiiy tafakkur evolyutsiyasi*. Toshkent: Fan.2018.
2. **Nazarov, B., & Yo'ldoshev, Q.** *Badiiy tahlil va talqin asoslari*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2015.
3. **Quronov, D.** *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: Adolat. 2007.

4. **Rahmonov, V.** *Adabiy asarda badiiy psixologizm va tafakkur koʻlami.*
– Toshkent: Fan, 2019. – B. 82. [^3]; D. Quronov. *Adabiyotshunoslikka kirish.*
– Toshkent: Adolat, 2007. – B. 105.
5. **Sarimsoqov, B.** *Badiiylik mezonlari va poetika masalalari.* – Toshkent: Sharq, 2012. – B. 34–38.

